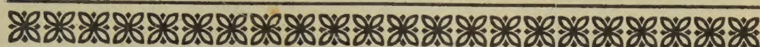
Gereformeerd Theologisch Tijdschrift.

Redactie-Adres: Prof. Dr T. HOEKSTRA te Kampen.

Aflevering 6. October 1923.

JESAJA'S GERICHTSAANKONDIGING OVER JUDA EN ISRAEL

door

Dr J. RIDDERBOS.

I.

Reeds in Jesaja's roepingsvisioen is hem het beeld van de aanstaande verwoesting des lands in sombere trekken voor oogen gesteld [1]) Tot zijne boetprediking behoort dan ook van den aanvang af de aankondiging van het naderende gericht.

De eerste in de rij van Jesaja's gerichtsaankondigingen vormt de profetie tegen alle schepselen-hoogheid.

Hier wordt het gericht beschreven als de Dag des HEEREN.

De profeet spreekt hier dus niet van een tijdelijk oordeel, maar van het eindgericht. Het bestaat niet in verwoesting des lands door de vijanden, of iets dergelijks, maar draagt geheel een bovennatuurlijk karakter : God Zelf zal in zichtbare verschijning, met vlammend oog, Zich vertoonen. Niet alleen de mensch wordt getroffen, de natuur deelt in Zijn oordeel ; voorts blijft het gericht niet tot Israël beperkt, maar het strekt zich ook uit over Libanon's cederen, ja over heel de aarde.

De HEERE alleen zal op dien dag verheven zijn. Duidelijk wordt hier weer openbaar, dat Hij de God der gansche aarde is.

---

[1]) 6 : 11. [2]) 2 : 10 v.v.

Toch staat de mensch, speciaal Israël, in het middelpunt, en bij Israël is het allermeest de door Jesaja zoo scherp bestrafte zonde van den hoogmoed, die door het Godsgericht getroffen wordt.

Want heel de teekening van den dag des HEEREN wordt door onzen profeet op eigene karakteristieke wijze uitgewerkt. Als voorwerp van het gericht noemt hij „al wat trotsch en hoog is". Uit het rijk der natuur gedenkt hij niet, als Joël, zon en maan en sterren, maar : alle trotsche bergen en verheven heuvelen, alle Libanons-cederen en alle Bazans-eiken. En daarnaast noemt hij ook de produkten der cultuur : de torens en muren en de zeekasteelen.

Tegen dat alles komt de HEERE „in den luister Zijner majesteit", om Zich in Zijne Goddelijke hoogheid te handhaven tegen alles, dat Hem naar de kroon durft steken.

Zoo komt Hij, gelijk het tot driemaal toe heet, „in schrikwekkende verschijning", waarvoor de mensch zal vlieden „in de spleten der rotsen en in de kloven der steenrotsen", want Hij zal „de aarde met ontzetting slaan". En boven al die verschrikking klinkt uit de jubel der aanbidding: „Verheven is de HEERE alleen op dien dag"; Hij triumfeert over alle schepsel en werpt het in het stof. Maar die triumf van Israëls God strekt niet, gelijk de lichtzinnigen in Israël zoo gaarne geloofden, om hen tot glorie te brengen, maar, zooals ook Amos had gezegd, tot hunnen ondergang. Tegelijk echter liggen hier in de teekening der nederwerping van alle menschelijke hoogheid reeds de beginselen, waaruit opkomen de latere voorzeggingen van de vernedering van het trotsche wereldrijk, en daarmede wordt dan tevens het ware Israël getroost.

De nu volgende gerichtsaankondigingen zijn andersoortig, daar zij volksrampen beschrijven, die wel — zooals uitdrukkelijk gezegd wordt — door den HEERE worden gezonden, maar die toch op zichzelf binnen het kader der natuurlijke dingen blijven.

Ook deze richten zich — evenals Jesaja's bestraf-

fingen — in hoofdzaak tegen de hoogere standen. Toch worden deze niet uitsluitend getroffen. Veeleer toont de profeet, dat de zonde der leidslieden den ondergang brengt over het volk, dat trouwens ook zelf niet onschuldig is. Zoo voorzegt hij [1]), dat die schuldig geworden leidslieden uit Jeruzalem en Juda zullen worden weggenomen: blijkbaar door eene vijandelijke verovering, „want Jeruzalem zal ineenstorten en Juda zal vallen". Toch blijft er nog een zekere vorm van volksbestaan over, maar hiervan wordt nu voorzegd, dat er zal intreden een toestand van *anarchie* en grenzenlooze verwarring. Bij het ontbreken der leidslieden worden „knapen tot vorsten" gesteld, „en kindergrillen zullen over hen heerschen". Alle eerbied voor ouderdom of positie is verdwenen:

En het volk zal dringen, man tegen man,
en de een tegen den ander;
De knaap zal op den grijsaard losstormen,
en de eerlooze op den achtbare.

Elk, die nog een fatsoenlijk kleed draagt, zal aangezocht worden, de leiding des volks op zich te nemen, maar iedere aangezochte zal zich aan die hachelijke taak onttrekken.

In eene andere profetie [2]) wordt het gericht aangekondigd over de aanzienlijke vrouwen, aan wie wij vroeger den profeet haar trots en lichtzinnigheid hoorden verwijten. Hoe zal alle ijdele opschik dan in zijn tegendeel verkeeren!

Dan zal er in steê van balsemgeur vunsheid zijn,
en in steê van een gordel een touw;
In steê van haartooi kaalheid,
en in steê van een pronkgewaad zakomhulling.
Brandmerk in steê van schoonheid.

Het „touw" en het „brandmerk" doet denken aan gevankelijke wegvoering. Er volgt dan ook, dat de mannen vallen in den krijg. Ook hier gedenkt de profeet den toestand der

[1]) 3:1 v.v. [2]) 3:16 — 4:1.

in Jeruzalem overblijvenden: zeven vrouwen zullen daar éénen man aangrijpen, om als zijn vrouw of bijwijf bescherming te vinden.

Vol van gerichtsaankondiging is ook het 5de hoofdstuk. Het lied van den wijngaard voorzegt eene volkomen verwoesting: de doornheg wordt weggenomen, de muur afgebroken, zoodat hij vertreden en door het vee afgeweid wordt: slechts doornen en distelen zullen er groeien, en de wolken zullen er niet meer op regenen [1]).

In het dan volgende zesvoudige wee wordt het oordeel op allerlei wijze omschreven. De huizen worden tot puin en van bewoners ontbloot, het land met onvruchtbaarheid geslagen [2]), ja ook *gevankelijke wegvoering* wordt nu uitdrukkelijk voorzegd:

Daarom gaat Mijn volk in ballingschap
om gebrek aan inzicht,
En wordt zijn adel tot hongerlijders
en zal zijne volksmassa van dorst versmachten [3]).

Onmiddellijk daarop wordt een gansch andersoortige en geweldige teekening ontworpen: Jeruzalem daalt met al haar pracht en vreugde ter helle:

Daarom heeft de onderwereld zich vol begeerte wijd geopend,
en heeft ze haar ontzaglijken muil opgesperd;
En daarin zal verzinken [Jeruzalems] luister en haar volksgewoel
en haar luidruchtigheid en wie in haar dartelt [4]).

En als de aarde zich over haar heeft gesloten, dan grazen straks op die plek de lammeren, en laten de herders hunne kudden weiden temidden der puinhoopen.

Dat woord „puinhoopen" herinnert ons, dat die „hellevaart" toch niet letterlijk is bedoeld. Duidelijk is echter, dat de profeet hier teekent eene totale verwoesting der stad. Zoo

---

[1]) 5:5 v. [2]) 5:9 v. [3]) 5:13. [4]) 5:14.

sterk als hier hebben we hem nog niet hooren spreken ; hij liet anders nog plaats over voor een soort leven in Jeruzalem, hoe jammerlijk het dan ook mocht zijn. Alleen in de teekening van den dag des HEEREN werd van die mogelijkheid evenmin gesproken. Inderdaad neemt ook in onze plaats de teekening min of meer de trekken van het eindgericht aan. Het zal dan ook niet zonder reden zijn, dat hier herhaald wordt, dat te dien dage God alleen verheven is : „Hoog zal de HEERE der heirscharen zijn door het gericht, en de heilige God zal Zich heiligen door gerechtigheid".

Het kan zijn, dat de beschrijving van Jeruzalems verzinking in de onderwereld mede in verband staat met de aardbeving, die er in Uzzia's dagen heeft plaats gehad [1]). Het schijnt, dat de profeet op die indrukwekkende gebeurtenis nog meer uitdrukkelijk zinspeelt in eene andere profetie, waarvan de aanhef o. i. het best aldus vertaald wordt :

Daarom is de toorn des HEEREN ontbrand tegen Zijn volk,
En Hij strekte Zijne hand ertegen uit,
En sloeg het, zoodat de bergen beefden,
En hunne lijken waren als vuilnis midden op de straten [2]).

Wat dan volgt, is weer eene voorzegging, en daarin wordt nu voor het eerst op eene wijze, die moeilijk kan worden misverstaan, melding gemaakt van de Assyriërs. Wel zijn ze nog niet zoo ver op den voorgrond van den profetischen horizont getreden als in de latere profetieën : ze worden nog beschreven als „de scharen uit de verte" en hun naam wordt niet genoemd. Maar de teekening, waarin naast de profetische bezieling ook het dichterlijk vuur van den nog jeugdigen Jesaja op het heerlijkst uitkomt, is toch zóó treffend, dat men een sterk vermoeden ontvangt van nauwkeurige berichten, die den profeet aangaande dit krachtvolk hebben hebben bereikt :

---

[1]) Am. 1 : 4 ; Zach. 14 : 5. [2]) 5 : 25.

En Hij zal eene banier opheffen voor de scharen uit de verte,
En Hij fluit dat volk van het einde der aarde,
En zie : snel, ijlings komt het.
Geen vermoeide is er onder, geen, die struikelt ;
Het sluimert noch slaapt ; en de gordel zijner lendenen gaat niet los
En de riem van zijn schoeisel scheurt niet af.
Welks pijlen gescherpt zijn,
En al zijne bogen gespannen !
De hoeven zijner paarden zijn met steen gelijk te stellen,
En zijne raderen met den stormwind.
Een gebrul heft het aan als de leeuw,
Het brult als jonge leeuwen,
En dreunt met zijn stem en grijpt zijn prooi,
En sleept ze weg en niemand redt ! [1])

Hier teekent de dichter de voortreffelijke uitrusting, de stoere mannenkracht der Assyrische legioenen op onnavolgbaar schoone wijze; maar hier verkondigt bovenal de profeet des HEEREN aan zijn volk met indrukwekkenden ernst het ontzettend Godsgericht, dat nadert.

De vijand komt ! Als een leeuw grijpt hij zijne prooi — en niemand redt ! En hij komt niet uit zichzelven ; neen, die machtige legerscharen zijn van het einde der aarde geroepen, als een bijenzwerm door den ijmker „gefloten" door Isrels God, die in dit alles Zijn werk werkt, Zijn raad volvoert, Zijne hand uitstrekt om Zijn weerspannig volk ten doode toe te treffen.

Reeds in deze periode komen dus de Assyriërs, schoon niet met name genoemd, in Jesaja's gerichtsaankondiging voor.

Eene andere vraag is, of hij *van den aanvang af,* toen hij tot zijn volk van gericht en ondergang begon te spreken, heeft gedacht aan de Assyriërs ; ja, of misschien juist dat optreden der Assyriërs in het Westen de gedachte bij Jesaja

---

[1] 5 : 26—29.

post heeft doen vatten, dat het nu met zijn volk weldra gedaan zou zijn. Uit chronologisch oogpunt zou zoo iets mogelijk zijn : Uzzia's sterfjaar, het jaar van Jesaja's roeping, valt waarschijnlijk na Tiglath-Pilesers optreden in Syrië (742).

Intusschen, Jesaja had voor zijne gerichtsaankondiging een anderen grond dan de politieke gebeurtenissen rondom hem. Hij verkondigt het woord des HEEREN, dat reeds van den aanvang af tot hem had gesproken van gericht en ondergang.

In zijn oudste oordeelsaankondiging [1]) beschrijft hij het gericht dan ook uitsluitend als het werk des HEEREN, van geheel bovennatuurlijk karakter, waarbij voor de gedachte aan Assyrië of eene andere aardsche macht moeilijk plaats blijft.

Aan de andere zijde ligt het voor de hand, dat de profeet, nu eenmaal het woord van komenden ondergang door hem was beluisterd, dit in verband bracht met de groote politieke gebeurtenissen, die zich in Syrië afspeelden. Temeer, omdat het gericht toch niet uitsluitend bovennatuurlijk is : we zagen dat in de meeste dezer gerichtsaankondigingen, ja, reeds in het roepingsvisioen sprake is van ondergang des volks, verwoesting van stad en land, het vallen der mannen in den strijd en gevankelijke wegvoering [2]).

Ook is hier belangrijk, wat de profeet zegt aangaande het werk des HEEREN, dat valt op te merken voor ieder, die ziende oogen heeft [3]).

Toch blijft het merkwaardig, dat nergens, behalve in de profetie aan het slot van hoofdstuk 5, eene duidelijke zinspeling op de Assyriërs wordt gevonden. Men moet hieruit wel concludeeren, dat ze in deze periode nog geene belangrijke plaats in Jesaja's gedachtenwereld hebben ingenomen.

Hierop wijst ook nog eene gerichtsaankondiging [1]), die wij tenslotte nog hebben te vermelden, daar ze waarschijnlijk ook uit deze periode dateert. Terwijl Jesaja in de boven

---

[1]) 2 : 10 v.v. ; boven bl. 193 v. [2]) 6 : 11 ; 3 : 8, 24, 25 ; 5 : 13. [3]) 5 : 12.
[4]) 9 : 7 — 10 : 4.

besproken voorzeggingen doorgaans allereerst aan Juda en Jeruzalem denkt, is deze profetie met name *tegen Efraïm* gericht. De profeet begint met te gewagen van een „woord", dat de Heere „doet vallen" in Efraïm, zóó dat het gansche volk het gewaar wordt. Misschien denkt hij bij dat „woord" speciaal aan het refrein, dat na elk der vier volksrampen, waarin hij hier het gericht laat uiteenvallen, wordt herhaald:

Trots dit alles zal Zijn toorn zich niet wenden,
En nog is Zijne hand uitgestrekt.

Voor den geestesblik van den profeet is het, alsof hij daar op de bergen van Samaria den HEERE zelf ziet staan, die Zijn machtigen arm keer op keer opheft om aan het Godvergeten volk slag na slag toe te brengen. Buitenlandsche vijanden, Syriërs en Filistijnen, zullen Israël „eten met vollen mond". Binnenlandsche twisten zullen het volk verstoren: „zij eten elk het vleesch van eigen arm". En dit alles is des HEEREN werk: Hij staat daar als de groote Maaier, die met Zijne geweldige zeis alles wegmaait: hoog en laag, „palmtak en bies". Want de gerichtsdag komt onafwendbaar, als een „onweder, dat van verre naakt". Dan zal een deel des volks vallen in den strijd, een deel wordt in boeien weggevoerd.

Zooals men ziet, zijn hier de buitenlandsche vijanden, zoover ze genoemd worden, anderen dan de Assyriërs. Daarentegen kan bij de slotbedreiging zeer wel aan de Assyriërs zijn gedacht.

„DE MISHANDELING DER VROUW IN HOOGLIED 5 : 7”

door

Dr N. D. VAN LEEUWEN te Surhuizum.

Wij lezen in dat vers: Zij vonden mij, de wachters, die in de stad rondgaan, zij sloegen mij, zij verwondden mij, zij namen den sluier van mij, de wachters der muren.

De vraag rijst hier, waarom de vrouw, aan wie in 't Hooglied de vrouwelijke rol wordt toegekend, op zulk een harde wijs behandeld wordt. In de eerste plaats kan geantwoord, dat, 't geen de vrouw overkomt, niet als een willekeurige handeling bedoeld is en men hier niet aan een straattooneeltje denken mag. De behandeling toch geschiedt door officieele personen, nl. de wachters, en blijkbaar zijn de wachters der muren andere lieden dan de wachters, die in de stad rondgaan. De laatste hebben dan de vrouw, die zij op straat aantroffen, naar de wachters der muren gebracht en door deze wordt ze geslagen, verwond en wordt haar de sluier afgenomen. Daar aan de stadsmuren was dan een soort politiebureau, waar snel-recht werd geoefend.

Waarom echter werd de vrouw aldus gerechtelijk opgebracht, geslagen, verwond en werd haar de sluier ontnomen? Daarop valt licht door een paragraaf in de Assyrische wetgeving. In pater V. Scheils publicatie van Assyrische wetten, „Recueil de lois Assyriennes”, 1921, [1]) worden 40 wettelijke voorschriften gegeven voor 't sluier-dragen der vrouwen, wanneer zij zich op den openbaren weg vertoonen. Daaruit blijkt, dat de Assyrische wetgeving 't volgende eischte:

[1]) Zie ook; The Journal of the Royal Asiatic Society, 1922, p. 616, en Orientalistische Literaturzeitung, 1923, k. 214.

Alle gehuwde vrouwen, die in vrijheid geboren waren, en alle eveneens vrijgeboren meisjes moesten bij 't gaan op straat zich gesluierd hebben. [1]) Ook van een concubine werd 't zelfde gevorderd, als zij met de echtgenoote van haar heer, die haar meesteres was, uit wandelen mocht. Eveneens moest een gehuwde hierodule, wanneer zij zich in 't publiek vertoonde, gesluierd zijn. Maar aan een ongehuwde hierodule was het bij de wet verboden een sluier te dragen. En dit verbod gold ook voor een gewone hoer. Deze wet bepaalde dan verder, dat, bijaldien een man een gewone hoer gesluierd op straat ontmoette, hij verplicht was *haar te grijpen* en naar 't paleis *op te brengen*. Met „paleis" wordt hier de overheid bedoeld. Zoo komt ook in Hittietische teksten de uitdrukking „des konings poort" en „de poort van 't paleis" voor in den zin van „rechtbank". [2]) Wij spreken immers ook van „de Hooge Porte" in den zin van „de Turksche regeering" en van „'t Parket" in de beteekenis van „de rechterlijke macht". De man nu, die de gewone hoer, die hij gesluierd op straat had aangetroffen, had opgebracht, ontving haar kleedij, terwijl haar slechts hare versierselen gelaten werden. Bovendien werden haar vijftig *slagen* toegediend en werd pek op haar hoofd uitgegoten. Maar als een man een gewone hoer gesluierd op straat had aangetroffen en haar niet had opgebracht en het bij de justitie bekend was geworden, ontving hij vijftig slagen en zijn kleeding werd hem ontnomen, de ooren werden hem doorboord en door de gaatjes in de ooren een touwtje gestoken, dat op zijn rug werd vastgebonden. Alzoo toegerust moest hij gedurende een maand heerendienst voor den koning verrichten.

Uit deze wettelijke bepaling zien wij dus, dat in Assyrië een gewone hoer, die gesluierd op straat liep, moest opgebracht, geslagen werd en haar de sluier werd ontnomen,

[1]) Voor de wijze, waarop sluiers werden gedragen zie men Benzinger, Hebräische Archäologie, p. 78 v.

[2]) Zie Orientalistische Literaturzeitung, 1923, k. 46.

't geen wij alles ook in Hooglied 5 : 7 aantreffen. We mogen uit dit parallelisme concludeeren, dat de vrouw in 't Hooglied door de wachters, die in de stad rondgaan, waarschijnlijk voor een hoer werd aangezien en evenzoo door die der poorten en met haar korte metten werden gemaakt. Deze behandeling was een hevige smaad voor deze vrouw, wier liefde als die eener reine vrouw wordt voorgesteld. En zij wordt eveneens voorgesteld dien smaad te gevoelen, wanneer zij in 8 : 1 zegt: Mocht iemand u als een broeder mij geven, zuigende de borsten mijner moeder. *Ik zou u vinden op de straat,* ik zou u kussen, ook *zou men mij niet smadelijk bejegenen.*

VERSLAG

van de twaalfde Algemeene Vergadering der Vereeniging van Predikanten van de Gereformeerde Kerken in Nederland gehouden Woensdag 4 en Donderdag 5 April 1923 in 't Jaarbeursgebouw te Utrecht.

III (Slot).

11. Thans volgt het referaat van *Dr S. O. Los* van *'s Gravenhage* over:

De verhouding van den geestelijken mensch en den natuurlijken mensch (1 Cor. 2) *tegenover de H. Schrift.*

De volgende stellingen waren door referent gepubliceerd.

I. De invloed van het hart op het verstand, die bij Johannes beperkt is tot intuitie, breidt zich bij Paulus uit ot het discursieve denken.

II. De natuurlijke mensch heeft een onwedergeboren hart en is daardoor in zijn kennis beperkt tot de wijsheid dezer wereld. Op de geopenbaarde waarheid is zijn gnosis en krisis niet van toepassing.

III. De geestelijke mensch is de volgroeide geloovige. Zoolang deze nog vleeschelijk is, kan hij door de vernieuwing des harten en de verlichting zijns verstands wel de H. Schrift kennen, doch hij mist het charisma der wijsheid en der kennis.

IV. De geestelijke mensch heeft den zin van Christus en daardoor zijn bij hem het leven en de kennis tot een hoogere harmonie verbonden.

Het referaat is reeds in een vorige aflevering van dit tijdschrift opgenomen.

12. De gedachtenwisseling over dit referaat wordt uitgesteld tot den volgenden morgen. Nadat de vergadering gezongen heeft Ps. 100 : 4 gaat Dr de Moor voor in dankzegging en sluit de Voorzitter de vergadering.

13. Op Donderdag 5 April wordt de vergadering des morgens om negen uur door den Voorzitter heropend.

Op diens verzoek gaat Ds C. W. E. Ploos van Amstel voor in gebed nadat gezongen is Ps. 146 : 8. Daarna wordt gelezen de honderdtiende psalm.

14. *Dr J. Waterink* van *Zutphen* opent de rij van hen, die zich hebben opgegeven voor de bespreking van het referaat van Dr S. O. Los.

Spr. vond het referaat zwaar en moeielijk te volgen. Met belangstelling heeft hij er naar geluisterd. Er zijn in het referaat tal van onderwerpen even aangeroerd. Debat is daarom niet gemakkelijk. Spr. zal in vragenden vorm een en ander naar voren brengen.

a. Dr Los heeft gezegd dat we tegenwoordig vrij algemeen aannemen dat er in de ziel drie elementen zijn, nl. kennis, wil en gevoel. Spr. vraagt of er niet van een viertal zou kunnen worden gesproken. Spr. had gaarne ook iets vernomen over het z.g.n. Gegenstandsbewusstsein.

b. Referent heeft gezegd dat in de nieuwere philosophie niet voldoende rekening gehouden is met het actieve en passieve in de psychologie. Spr. vraagt is dat wel juist? En *Wundt* dan?

c. Referent heeft een verklaring gegeven van het werkwoord *dechesthai*, begrijpen. 1 Cor. 2 : 14. Spr. vraagt of hierin ook niet ligt de gedachte van „aannemen" en herinnert aan het woord van den Heid. Catechismus in antw. 48 „onbegrijpelijk".

d. In verband met de vierde stelling van referent zou spr. willen vragen of ook niet bij een onwedergeborene leven en kennis tot een hoogere harmonie kunnen worden verbonden?

e. Referent zegt in zijn stellingen: zóó is 't bij Paulus, zóó is 't bij Johannes: maar is dat wel goed? Is er niet een psychologie van de H. Schrift? Moet niet de eenheid der openbaring worden vastgehouden?

f. Spr. vraagt of we niet uiterst voorzichtig moeten zijn

met het opdiepen van allerlei gedachten en van begrippen uit één woord in de H. Schrift. De methode van referent geeft spr. aanleiding tot deze vraag.

g. Spr. vraagt of de zaak niet wat meer theologisch moet worden behandeld? Is het nu wezenlijk, vraagt spr., zóó ingewikkeld als Dr Los het voorstelde? Wanneer we uitgaan van de gedachte dat de wedergeboorte ook schenkt verlichting van het verstand en ombuiging van den wil, zoo receptief als actief, wordt het dan niet eenvoudiger? Stelt dan niet de wilskeuze en de wilsdaad van onzen geest ons verantwoordelijk? En komen we dan niet in de lijn van 1 Cor. 2 dat de natuurlijke mensch zich niet richten *wil* op de dingen die des Geestes Gods zijn?

h. Heeft referent wel genoegzaam in het oog gehouden dat ook de wedergeboren mensch nog *psychikos* is?

i. Waarom heeft referent 1 Cor. 15 in 't geheel niet genoemd?

j. Is het wel goed om het zieleleven van den mensch zoo in te deelen als referent deed in vakjes en afdeelingen? Past daarop wel de eenvoudige levenservaring van den Christen?

Ds J. Vonk van *Maassluis* vraagt hoe de uitspraak van referent in zijn tweede stelling, dat de natuurlijke mensch in zijn kennis beperkt is tot de wijsheid dezer wereld te rijmen is met wat 1 Cor. 13 zegt, dat een natuurlijk mensch, een mensch zonder liefde, een onwedergeborene, hebben kan de gave der profetie en de kennis van Gods verborgenheden en van Zijn wetenschap?

Wordt, zoo vraagt spr. verder, in Hebr. 6 niet gesproken van natuurlijke menschen, die eens verlicht zijn geweest? En hoever heeft Bileam het niet gebracht in kennis! Veel verder dan menigeen die tot het zaad van Abraham behoorde.

Dan zegt referent in zijn derde etelling; de geestelijke mensch is de volgroeide geloovige. Maar spr. vraagt: wanneer is een geloovige volgroeid? Wie in het koninkrijk der

hemelen geboren is, is een geestelijk mensch maar is die dan ook, terstond na de wedergeboorte, volgroeid?

Ds N. Diemer van *Vijfhuizen* vraagt of er geen verband is tusschen de stellingen van referent en de schepping des menschen door inblazing van het pneuma van den Logos. In de zonde heeft de mensch dit ingeruild voor den logos van den Satan. De wedergeboorte herstelt dit weer. Was het niet noodig geweest dat referent hierop had gewezen?

Ds J. van der Sluis van *Genderen* spreekt zijn waardeering uit voor het referaat dat evenwel moeielijk te volgen en te verwerken was. Hij hoopt het spoedig rustig te kunnen lezen. Naar aanleiding van de vierde stelling vraagt spr., waar referent eerst het leven en daarna de kennis noemt, of hij van oordeel is dat de kennis uit het leven voortvloeit of het leven uit de kennis. Of ook dat er tusschen beide samenwerking is.

Ds E. Prinsen van *Enschede* is ook van meening dat het onderscheiden wijzen op wat bij Paulus en wat bij Johannes te vinden is niet aanbevelenswaardig is. Spr. vraagt of men op die wijze niet komt tot een reconstructie van de H. Schrift. Bovendien meent spr. dat de opmerking omtrent Johannes niet juist is. Deze heeft integendeel onder invloed van de Neoplatonici het discursieve denken bevorderd.

Spr. vereenigt zich met de bezwaren tegen de uitspraak dat de kennis van den natuurlijken mensch beperkt zou zijn tot de wijsheid dezer wereld. Hij noemt het *lumen internum*.

Ten slotte vraagt spr. of men aldus niet komt tot een evolutie van *lumen internum* tot *psychikos*, en van *psychikos* tot *pneumatikos*, waarbij ten slotte de geestelijk volgroeide geloovige de H. Schrift niet meer noodig heeft,

Ds G. Diemer van *Roden* betreurt dat referent zijn stellingen zóó laat heeft gepubliceerd dat grondige gedachtenwisseling nu niet mogelijk is.

Spr. is van oordeel dat referent zijn onderwerp niet harmonisch behandeld heeft. Het referaat handelde voornamelijk over den „geestelijken" mensch en niet voldoende over den

„natuurlijken" mensch. Dit deel is niet tot zijn recht gekomen. Ten opzichte van den natuurlijken mensch en diens verhouding tegenover de Heilige Schrift bleef referent in het negatieve. En dat betreurt spr. Zoowel in de prediking als in de wetenschap moet meer positief met hem worden gerekend. Er zijn toch ook ten opzichte van den psychischen mensch onderscheidingen. B.v. in verband met het milieu waar hij leeft. In kringen waar Gods Woord gekend of niet gekend of verworpen wordt. Er is al of niet opzettelijk ongeloof. Ook is er, evenzeer als in den pneumatischen mensch, in den psychischen mensch een ontwikkelingsgang maar ten kwade. Wanneer hij met Gods bizondere openbaring in aanraking komt, leidt dit bij hem tot een crisis. In verband hiermee had Hebr. 6 niet mogen zijn veronachtzaamd. Wij mogen dien psychischen mensch zóó maar niet op zij zetten. Hij komt onder onze prediking, op onze catechisatie enz. en dan hebben we toch een roeping tegenover hem. Is referent het eens met Augustinus die zeide dat al wat we aan den psychischen mensch deden, aan hem verspeeld is? Maar hoe dan met onze Evangelisatie? Mogen we wel zulk een scherpe scheiding maken en eigenlijk den band doorsnijden? Spr. miste de brug om tot den natuurlijken mensch te komen.

Voor de christelijke wetenschap geldt hetzelfde. Al verstaat de natuurlijke mensch de geestelijke dingen niet, we moeten toch weten hoe we hem kunnen bereiken.

Ds D. Hoek van *Enkhuizen* meent dat referent te veel psychologisch-exegetisch is te werk gegaan en te weinig zijn dogmatisch gevoelen heeft laten spreken.

Dan, zegt spr., de natuurlijke en de geestelijke mensch heeft niet alleen, zooals referent gezegd heeft, een hart, maar ook een wil. De wedergeboorte werkt op dien wil in. Wat is de vernieuwde wil des menschen voor het christelijk kennen en voor het christelijk leven van groote beteekenis. Dat is in het referaat te weinig uitgekomen.

Verder vraagt spr. of referent wel voldoende gelet heeft op den geestelijken strijd zoowel van den natuurlijken als

van den geestelijken mensch? En of hij wel voldoende rekening hield met den bekeeringsweg van den christen, de afsterving van den ouden en de opstanding van den nieuwen mensch? Referent heeft te veel getheoretiseerd. Het vleeschelijke blijft ook den geestelijken mensch aankleven.

Prof. L. Lindeboom, de voorzitter, onderstreept het bezwaar tegen de eerste stelling. Men spreke niet afzonderlijk van wat Paulus en wat Johannes doet. Bovendien niet alles wat in het Evangelie naar Johannes' beschrijving staat zijn woorden van dezen Evangelist zelf. Er staan ook vele woorden van anderen in. Dan, het is onjuist om het intuitieve juist bij Johannes en het discursieve bij Paulus te zoeken. In Joh. 6 : 67 staat het werkwoord *gignooskein*, bekennen en in 1 Cor. 2 staat *eidenai*, weten. Naar de eerste stelling zou hier juist *gignooskein* hebben moeten staan.

Spr. vraagt wie in de derde stelling met „deze" bedoeld is. De volgroeide geloovige of de geestelijke mensch?

Ook vraagt spr. of referent wel voldoende onderscheid gemaakt heeft tusschen „volgroeide geloovige" en „*teleios*". Wij zijn wel *teleioi*, maar volgroeide geloovigen *teteleiomenoi* zullen wij eerst zijn in den hemel.

Ds H. van Dijk van *Nes en Wierum* heeft onder het hooren van het referaat den indruk gekregen dat referent het hoofd van den mensch wil zetten op diens buik. Maar dat moet niet. Wij blijven bij Aristoteles. Het hoofd boven op het lichaam.

Spr. heeft ook het bezwaar van het naast en tegenover elkander plaatsen van Johannes en Paulus, waarbij hij nog voegt dat de volgorde ook niet goed is, want Paulus schreef vroeger dan Johannes.

Vervolgens stelt spr. nog enkele vragen. Wat bedoelt referent met het door hem gemaakte onderscheid tusschen den Geest als den Heiligen Geest en den Geest van God als den Geest van Christus.

Is de psychische mensch nu iemand die opgaat in het

bewustzijn, zooals referent mij denken doet? Maar de *psyche* is toch het bewustzijn niet!

Welk is het verschil tusschen *pneuma* en *noes?*

Wat is de beteekenis van de woorden: de geestelijke mensch wordt van niemand onderscheiden?

Prof. Dr T. Hoekstra van *Kampen* heeft bezwaar tegen de eerste stelling, met name tegen de methode die referent volgt. Spreker begrijpt dat referent datgene, wat de H. Schrift aan psychologische gegevens biedt, wil ordenen en wetenschappelijk in systeem brengen. Maar referent wil dat doen met termen aan onze nieuwere psychologie ontleend. Spr. betwijfelt of dat wel juist is.

De onderscheiding van intuitie en discursief denken heeft zich in de Westersche cultuur ontwikkeld onder philosophischen invloed. Maar de H. Schrift mist deze wetenschappelijke terminologie. Zij kwam op in de Oostersche cultuur en daarom is haar terminologie een gansch andere, aan het practische leven ontleend en zich daarbij aansluitend, voor ieder verstaanbaar. Is het nu wel gewenscht, vraagt spr., om de terminologie der nieuwere philosophie uit de H. Schrift te willen halen? En de H. Schrift te verklaren met deze nieuw-philosophische termen? Zoo zegt b.v. de referent dat „hart" in de H. Schrift beteekent: het onderbewuste. Dat is wel waar, zegt spr., maar het beteekent veel meer.

Wij moeten wèl onze philosophie en onze psychologie opbouwen in het licht der H. Schrift, maar niet onze nieuwere Westersche terminologie in de H. Schrift zoeken. Dat referent zoo deed acht spr. een methodologische fout.

Het woord is nu aan den referent, *Dr S. O. Los*, voor de repliek.

Spr. begint met op te merken dat hem ongeveer dertig vragen gesteld zijn van min of meer wetenschappelijken aard. Het spreekt dus vanzelf dat zijn antwoord slechts onvolledig zijn kan en niet allen kan bevredigen. Spr. belooft echter bij de uitgave van zijn referaat met de gemaakte

opmerkingen ernstig rekening te zullen houden. Thans bespreekt hij slechts enkele hoofdzaken.

a. De indeeling der menschen in vakjes. Er is bezwaar tegen gemaakt dat ik onderscheid gemaakt heb tusschen menschen die leven bij het hart, bij den geest en bij de ziel. Referent meent deze karakterindeeling schriftuurlijk te kunnen staande houden en acht ze voor onzen ambtelijken arbeid van belang. Paulus heeft het Evangelie gepredikt op de wijze zooals zijn hoorders het juist noodig hadden. Hij heeft met melk gevoed en met vaste spijze. Zoo moeten ook wij voor de geestelijk-jeugdigen anders spreken dan tot de geestelijk-volwassenen en daartoe studie maken van hun geestelijke gesteldheid. Doel moet daarbij zijn om hen te brengen van het aanschouwelijke leven tot meerdere vastigheid, tot het kennen van de dingen die God ons openbaarde.

De geestelijke mensch was aanvankelijk vleeschelijk, een kind. Hij werd gebracht tot de *noes*, en moet komen tot meer pneumatisch leven. Referent deelt mee dat hem naar aanleiding van zijn theologische disseratie brieven zijn gezonden van ethische zijde, waaruit bleek dat het den schrijvers duidelijk was geworden hoe de ethischen op het kinderlijke, het aanschouwelijke standpunt blijven staan, terwijl de Gereformeerden verder willen doordringen tot de kennis van Gods wijsheid.

b. Wat het oe *dechetai* van 1 Cor. 2 : 14 betreft: de natuurlijke mensch mist voor de geestelijke dingen de aansluiting; hij vat ze niet; haast zou spr. zeggen: hij „snapt" het niet.

c. Het naast elkander noemen van Johannes en Paulus. Spr. zou zich op wijlen Bavinck kunnen beroepen of op de organische inspiratie, maar hij wil er slechts op wijzen dat hij geen scheiding bedoelde van deelen der H. Schrift, slechts onderscheiding. Johannes is meer Oud-testamentisch-chokmatisch. Hij laat de kennis opkomen uit het leven. Johannes stelt ons telkens voor een feit en doet daaruit de Godsgedachten uitstroomen. Hij stelt ons op bergtop na

bergtop. Zóó doet Paulus niet. Hij klimt met ons op uit het dal naar omhoog. Dat is het discursieve.

d. Wat 1 Cor. 15 betreft mag spr. verwijzen naar zijn dissertatie waar een verhandeling over dit hoofdstuk in voorkomt.

e. Wat den wil betreft. Aristoteles noemt hem het redelijk begeeren. Maar de voluntaristen noemen hem een heel het leven doordringende macht die eerst onbepaald, later bepaald op een doel aanstuurt. De H. Schrift leert het anders. De wil komt uit de ziel op en staat in dienst van het ik. Daarom is de mensch verantwoordelijk voor zijn daden.

f. Hoe staat het met de verstandelijk geloovigen? Met Bileam e.a.

Het hart is de eerste ontwikkeling van het bewustzijn. Daarin kan de profetie, daarin kan het Woord zijn. Maar het kan er ook weer worden uitgenomen. President Krüger vroeg eens aan spr. hoe de duivel evangeliezaad uit het hart nemen kon? Het betreft hier gaven die omgaan buiten de wedergeboorte. Maar als spr. over den natuurlijken mensch handelde dacht hij zich dien zonder gaven.

g. Is er een volgroeid geloovige? Spr. antwoordt ja, n.l. wanneer de pneumatische mensch de gaven van de gnosis en de crisis bezit.

h. Hoe moet de psychische mensch in prediking en evangelisatie behandeld worden? Door een debat komt iemand niet tot bekeering. Wij richten ons bij de evangelisatie tot het hart. Wijlen Biesterveld herinnerde er aan dat Paulus als geleerde te Athene komend geen succes had; toen hij als werkman te Corinthe kwam oogstte hij rijken zegen.

Ten slotte zegt spr. de terminologie, die hij bezigde, noodig te hebben. Eerst hart, dan geest, dan ziel. En het verheugt hem in zijn philosophische studiën te ontdekken dat de Bijbelsche begrippen zoo harmonieeren met onze nieuwere psychologische terminologie.

Enkele andere punten die referent nu niet besprak hoopt hij later schriftelijk te behandelen.

15. De Voorzitter geeft nu het woord aan den Hongaarschen Predikant *Ferensky* van *Rihostodo* die in de Nederlandsche taal een toespraak houdt.

Hij dankt voor het vereerend verzoek om de vergadering bij te wonen en het woord te voeren. Hij komt uit het dal waar nevel is en strijd. Hier in de Hollandsche Gereformeerde Kerken is hij op den berg. Het is hem goed hier te zijn. Hij gevoelt de gemeenschap der heiligen. Over de Hongaarsche Gereformeerde Kerken zou hij veel kunnen zeggen. De Heere heeft in zijn land veel gedaan. Een getal van twee millioen zeshonderd duizend leden telt zij. Maar de groote massa van hen is noch christen noch gereformeerd, al hebben zij formeel niet met de kerk gebroken. Meer dan duizend Kerken zijn gekomen onder de Rumeniërs en Czechen. Wij leven in den nacht, maar wij verwachten den dag. Wij zullen den tempel weer opbouwen. Moge de tweede heerlijker zijn dan de eerste. Wij hebben sedert de Hervorming geen réveil gehad. Helpt ons met uw gebed, met de kracht van uw geloof en van uw liefde. Ook naties mogen niet zeggen: ben ik mijns broeders hoeder? Bidt voor ons, broeders! De Heere zegene U! Ook deze conferentie!

De Voorzitter constateert dat de belangstelling voor Gereformeerd Hongarije nog niet verflauwde. Hij spreekt de beste wenschen uit voor Hongarije's weeroprichting. God geve dat spoedig mag gezegd: de nacht is voorbijgegaan.

17. Alsnu is aan de orde het referaat van *Ds F. C. Meyster* van *Rotterdam* over:

De beteekenis van het Dogma voor de Bediening des Woords.

Ds. Meyster vatte zijn referaat, dat reeds in dit tijdschrift opgenomen is, in de volgende stellingen samen:

a. Grondige bezinning over het wezen en de waarde van de Bediening des Woords leidt altijd tot de vraag naar de beteekenis van het kerkelijk dogma voor de prediking.

b. Een dogmatisch indifferente prediking is met het karakter der didascalia in lijnrechten strijd.

c. Het kerkelijk dogmabegrip in de H. Schrift in te dragen is exegetisch en historisch onjuist. Daarom mag de homileet de Schrift nimmer beschouwen als een dogmatische „Fundgrube".

d. Echter mag de homiletische Topiek evenmin de stof der prediking aan de Dogmatiek ontleenen, gelijk b.v. Melanchton en Joh. Gerhard in hun Loci deden.

e. Nimmer mag de prediking ontaarden in een puurdogmatische verhandeling. Maar wel moet het dogma in haar worden verwerkt, in nauwe aansluiting aan den gekozen tekst.

f. De homileet, die optreedt in een belijdende kerk, bindt zich aan wat die kerk in haar confessie als zuiverste uitdrukking der waarheid heeft vastgesteld, waarbij hij echter rekening houdt met de betrekkelijke waarde van het dogma.

g. Al verdient het geen aanbeveling te spreken van „dogmatische teksten", toch zal de ééne tekst veel meer dan de andere aanleiding geven tot ontvouwing der geloofswaarheden, waarbij echter nimmer het docere van het movere worde losgemaakt, ook niet bij de behandeling van den Heidelbergschen Catechismus.

h. Bij de bediening van het Woord als genademiddel bereide de dogmatisch geappliceerde prediking óók den weg voor diepere religieuse bezinning, werke verhelderend en verrijkend in op de geloofskennis, en vormend op het kerkelijk gemeenschapsleven.

i. Aan dogmatisch belijnde prediking is in onzen tijd groote behoefte.

18. Na de voordracht van dit referaat wordt tot één uur gepauzeerd.

Dan heropent de Voorzitter de vergadering en verkrijgt *Prof. Dr T Hoekstra* van *Kampen* het woord om den referent allereerst hulde te brengen voor zijn referaat dat zoo naar vorm als inhoud schoon was.

Spr. heeft enkele opmerkingen. Hij is het met den referent eens dat men in de prediking niet te groote plaats aan het dogma mag geven. Maar spr. meent dat niet voldoende is uitgekomen welke waarde in de prediking aan het dogma moet worden toegekend. Referent heeft die waarde wel eenigermate onderschat. De tweede helft van de vijfde stelling acht spr. daarom wel wat zwak. Het dogma, zegt referent, moet in de prediking „verwerkt". Maar, van welk een invloed is het dogma op de exegese van den tekst. Grosheide's Mattheus toont dat duidelijk. Er is tusschen dogma en exegese een wisselwerking. Ook de tekstkeuze wordt door het dogma beïnvloed, al mogen wij zeker niet, gelijk referent terecht zeide, onze stof te voren aan het dogma ontleenen. En ook wordt de invloed van het dogma gevoeld in onze woordkeus bij de prediking.

Dan, de referent heeft terecht in de zevende stelling gesproken van het *docere* en *movere*. Augustinus heeft daarbij nog genoemd het *delectare*. Waarom deed referent dat ook niet? De prediking moet inwerken op het verstand en op den wil, maar toch ook op het hart, voor de mystiek.

Ds K. Bakker van *Lutten* verheugt er zich over dat waar elders door Ds Landwehr een referaat werd gegeven over het ethisch element in de prediking, thans over het dogmatische werd gesproken.

Spr. meent dat ons volk er in de kennis van de Gereformeerde leer niet op vooruitgaat. Hij acht zich daarom geroepen ook van den kansel de Gereformeerde leer te verbreiden. Waar de catechisatie en verschillende geschriften hiertoe niet voldoende blijken, meent hij dat het noodig is het ook van den kansel te doen. Vooral ook voor de jonge menschen wil spr. daarom meer en meer een dogmatisch element in de prediking.

Ds J. Vonk van *Maassluis* zegt dat men tegenwoordig nog al eens hoort: het psychologisch element moet in de prediking op den voorgrond en het dogmatische op den achtergrond. Maar spr. verheugt er zich over dat referent

op de noodzakelijkheid van het dogmatisch element zoo den nadruk legde tot versterking van het leven des geloofs en der hope. Spr. wenscht een volgende maal een referaat over het psychologisch element in de prediking.

De *Referent* beantwoordt de sprekers. Hij dankt voor hulde. Heeft hij te weinig waarde toegekend aan het dogma voor het maken van de preek? Referent heeft den studeerkamerarbeid er buiten gehouden want dan moest er nog meer bij. Voor ons zelf moeten dogma en preek in verband staan. Het *docere* in de preek mag niet zijn een verhandeling.

In de zevende stelling heeft hij het *delectare* weggelaten omdat hij de tegenstelling van het *docere* en *movere* te sterker wilde laten uitkomen.

Met Ds Bakker is referent het eens dat het peil der kennis daalt. Er is ook daarom behoefte aan dogmatische prediking. Maar daarom mogen we van den kansel nog geen catheder maken. De dogmatische begrenzing wordt flauwer. Hier werkt de invloed o.m. van buitenkerkelijke kringen. Behalve door de prediking kan ook op andere wijze daartegen worden opgetrokken.

19. Nadat de Voorzitter aan *Ds Meyster* den dank der vergadering heeft betuigd geeft hij het woord aan *Ds J. G. Kunst* van *Arnhem* die spreekt over:

Gereformeerde beginselen voor het sociale leven.

Referent spreekt slechts met schroom over dit onderwerp. Het bestuur achtte de behandeling ervan zeer noodig, doch kon geen referent ervoor vinden, waarop ten slotte spreker, secretaris der vereeniging, zich heeft gegeven, opdat toch deze zaak aan de orde zou komen. Bezinning over Gereformeerde beginselen voor het sociale leven is principieel noodzakelijk, doch stuit op verschillende bezwaren. Er is nog maar zeer weinig over geschreven; er is hier een tekort, dat zich zal wreken; en wat geboden is, wordt al zeer verschillend gewaardeerd en over de afgeleide beginselen is allerlei uiteenloopend inzicht. Denk aan het stof, dat Nederbragt's boek opwierp! Groote voorzichtigheid is wel noodig,

te meer omdat het hier gaat over Gereformeerde beginselen. Er is tot dusverre op dit gebied door allerlei Christenen samengewerkt; wat goed is, mits we onze eigen principes maar niet verwaarloozen; bezinning is noodzakelijk. Niet te spoedig mogen we zeggen: dit of dat is eisch van het gereformeerd beginsel; en we moeten ons wachten voor het maken van beginselen. De belijdenis zegt veel, en toch betrekkelijk weinig; ze zij ons daarin ten voorbeeld. Ook zijn er onder de beginselen meer en minder belangrijke; ten minste van onze zijde beschouwd. Zijn beginselen eeuwige, onveranderlijke waarheden, dan zijn de twee centrale beginselen van ons Gereformeerd belijden ook voor het sociale leven; de erkenning van Gods souvereiniteit en van de Heilige Schrift als bijzondere openbaring Gods, welke beide samenvloeien in de erkenning van het gezag van Gods wet.

We gaan uit van een juridische en niet van een ethische verhouding tusschen God en mensch; hierin verschillen we al dadelijk van de ethischen. Een voorbeeld zij de behandeling der vraag, of we met de ontwikkeling onzer vakorganisatie op den goeden weg zijn. Zoekt men het zwaartepunt in de historische ontwikkeling, dan mag tòch gevraagd worden, of naast het „Daar is geschied" ook niet gerekend moet met het „Daar is geschreven", zoodat de geschiedenis alleen nog niet de tegenwoordige ontwikkeling van het bedrijfsleven rechtvaardigt. De wetten, door God aan Israël gegeven, worden beheerscht door ééne gedachte: dat God Koning zij over zijn volk, want het leven van dat volk is een schaduwbeeld van Gods Koninkrijk. Hoe zegenen deze wetten het leven, indien ze opgevolgd worden, en hoe prijzen ze dan God! Alles is uit, en door, en tot Hem! Drie factoren komen naar voren: 1o. de alles beheerschende beteekenis van God voor het leven, 2o. de waarde der persoonlijkheid, 3o. die van de gemeenschap.

Uit deze centrale gedachten kan heel het samenstel van Israëls wetten worden bepaald. In zake den arbeid, die als een eere en roeping wordt beschouwd, de slavernij, die wordt

veroordeeld als den mensch onwaardig, en de barmhartigheid, die door ons moet worden uitgeoefend, geeft Israëls wetgeving geen onzeker geluid. De centrale gedachte van Jezus' woord en werk was volkomen in harmonie met Israëls wetgeving : de wederoprichting van het Koninkrijk Gods, zooals spreker met voorbeelden aantoont. Al was Jezus een vriend der armen, Hij was daarom allerminst een vijand der rijken. Vele welgestelden omringden Hem en dienden Hem van hun goederen. Bij rijken en armen verkeerde Hij. De gevaren van elken stand toonde Hij aan, doch het klassegevoel heeft Hij nimmer aangewakkerd. Geen enkel maatschappelijk stelsel heeft Hij gepredikt, en in politieke zaken geen beslissing genomen. Het ging Hem om het Koninkrijk Gods in den meest reëelen zin van het woord, de waarheid van hetgeen, waarvoor Israël de schaduw gaf; en dan trok Hij de aandacht der menschen naar de voleinding der eeuwen. Over arbeid, vak, organisatie enz. spreekt Jezus niet; en dat niet omdat Hij niets erover had te zeggen, doch omdat Hij de geldende beginselen aanvaardde, en omdat Hij Gods Koninkrijk boven alles stelt. Dat wil Hij handhaven, doch verder laat Hij zich niet uit, b.v. over de belastingen der Romeinen. De Zoon der menschen heeft zich niet tot taak gesteld, de levensvormen, voorzoover niet bepaald zondig, te veranderen. Alle revolutionair optreden is anti-christelijk; doch tusschen privaat en communaal bezit heeft Jezus niet gekozen. Derhalve moet door ons aan de regelen van het Koninkrijk Gods al het historisch gewordene getoetst, en overeenkomstig die regelen moet de ontwikkeling van het sociale leven worden geleid, opdat ieder de rechte plaats en beteekenis erlange, n.l. God, de enkeling en de gemeenschap.

20. Daar voor gedachtenwisseling niemand zich opgeeft spreekt de Voorzitter den wensch uit dat over dit onderwerp discussie in de pers moge worden geopend. De Voorzitter dankt den referent.

21. Met algemeen goedvinden wordt besloten het volgend jaar D.V. weer in de Paaschweek te vergaderen.

22. De wenschelijkheid wordt uitgesproken door Ds Steenhuis van Loppersum dat de referaten evenals voor de wetenschappelijke samenkomst der V. U. gedrukt te voren worden verkrijgbaar gesteld. Dr de Moor van Utrecht verklaart zich hier tegen. Gewezen wordt op het belang van het aanhooren der voordracht en op de hooge drukkosten. Van andere zijde wordt het niet als regel, maar voor enkele referaten soms noodig geacht.

23. Het Bestuur verklaart zich bereid nog eens te trachten of enkele proefschriften tegen gereduceerden prijs voor de leden verkrijgbaar kunnen gesteld worden.

24. De Voorzitter spreekt een slotwoord. We hadden, zoo zegt hij, een geslaagde vergadering. Hij brengt dank aan allen die daartoe hebben meegewerkt en spreekt zijn hartelijke blijdschap uit over de eenheid van geest die onder de broeders wordt gevonden.

God bereide ons voor, zoo eindigt spr,, tot de toekomst van onzen Heere Jezus Christus.

25. Gezongen wordt Psalm 25 : 6. Ds. A. Verburg van Holwerd gaat in dankzegging voor.

De Voorzitter sluit de vergadering.

Arnhem. J. G. KUNST,
Secretaris.

KRONIEK.

Van godsdienstfilosofie en godsdienstpsychologie.

Nu de synode weer achter ons ligt — alle mogelijke bladen hebben genoeg beschouwing gegeven, zoodat wij er niet over praten — nu de synode tot het verleden behoort, en de dingen van de grootste actualiteit op het terrein van de praxis onze onverdeelde aandacht een tijdje gehad hebben, kijken we ook eens weer in andere richting.

En er is op het erf van de wetenschappelijke theologie zoo heel veel, dat om onze belangstelling vraagt.

Inzonderheid de vraagstukken van godsdienstfilosofischen aard hebben in den laatsten tijd algemeene interesse gewekt. In meer dan één kring, en op meer dan één wijze.

Het ten onzent verschenen boek van Dr Th. L. Haitjema, den knappen nieuwen Groningschen professor, zou tot op zekere hoogte ook onder de bedoelde rubriek kunnen worden gerangschikt. Hoewel natuurlijk heel veel is, dat stricto sensu genomen allerminst zonder meer wijsbegeerte van den godsdienst kan worden genoemd. Toch verdient de poging van den schrijver van „Hoog-kerkelijk protestantisme", om zijn standpunt, dat immers in zooveel opzichten ook het onze is, ook voor de wetenschappelijke wereld in te zetten in het kader van de algemeen wetenschappelijke beschouwing, onze aandacht niet alleen, maar ook onze zeer groote waardeering. En al kunnen we met de teekening van het kerk-idee, dat de schrijver heeft, niet onze voorstelling dekken, toch is hier een in vele opzichten toch ook weer geslaagde poging gedaan, om de voorstelling, die hij en velen met hem hebben, wetenschappelijk door te denken en logisch in te leven. Alleen maar, het doet ons leed,

dat het noodig was, dat de schrijver ten slotte, om zijn standpunt te kunnen handhaven, zijn toevlucht moest nemen tot een soort wetenschappelijke anakolouth.

Intusschen nemen we deze gelegenheid te baat Dr Haitjema van harte geluk te wenschen met zijn benoeming tot hoogleeraar. De wetenschap heeft in hem een groote kracht veroverd. Alleen spijt het ons, dat hij niet reeds vroeger in de plaats te Utrecht, die voor hem als aangewezen was, kon benoemd worden. Intusschen, mannen als Dr Haitjema worden ééns professer, ook al worden ze dan ereis op onbegrijpelijke wijze gepasseerd.

Maar de godsdienstfilosofie is ons onderwerp nu.

Ten vorigen jare verscheen er te Halle een werk over „Religionsphilosophie", dat nogal de aandacht trok. Brunstäd's „Die Idee der Religion, Principien der Religionsphilosophie", werd door meer dan één publicist, binnen het jaar waarin het boek verscheen, tot grondslag van nieuwe studiën gemaakt.

Nu is het merkwaardig, dat er ook bij de Duitsche moderne godsdienstfilosofie allerlei uitspraken gevonden worden, die wij, ten formeele althans, volkomen kunnen onderschrijven. De stelling: Mit der Lösung des genetischen Problems ist die des phänomenologischen und des Geltungsproblems zu verbinden", ontmoet bij ons geen tegenspraak. Doch zoodra men dan „den systematischen Ort" voor de christelijke religie gaat aanwijzen, blijkt het verschil in beschouwing tusschen hen. die spreken van geopenbaarde waarheid en hen, die zich op evolutionistisch standpunt plaatsen.

Een poging, om van het standpunt van Brunstäd uit, de oud-testamentische openbaring te bezien, werd gedaan in „Zeitsch.f. Theol. u Kirche" (IV.4) door Prof. W. Staerk van Jena, in het artikel „Religionsgeschichte und Religionsphilosophie in ihrer Bedeutung für die biblische Theologie des Alten Testaments". De schrijver typeert de godsdienstige ontwikkeling van het Israelitische volk aldus: Anfang und

Endpunkt der Bewegung, die sich in der Geschichte der Religion an dem Heilserlebnis und durch das Heilserlebnis volzieht, hat Brunstädt kurz und klar gekenzeichnet, wenn er sagt, es gehe hier von der Erfassung der Wirklichkeit im Schema des Klein-Menschlichen, also vom Antropomorphismus, bis zur Erfassung des Unbedingt-Persönlichen d.h. Gottes im heiligen gnädigen Liebewillen mit der Idee der Schöpfung, Vorsehung, Welterlösung, Weltversöhnung". Zoo komt de schrijver ook in de lijn van Otto's „Das Heilige", (waarvan intusschen een achtste druk verscheen): Otto ziet immers de psychologische ontwikkeling in deze volgorde: „Dämonische Scheu, Götterfurcht, Gottesfurcht".

Men begrijpt, dat op deze wijze de vraag naar het wezen van het christendom en naar het wezen van de religie mede in het geding komt, temeer, waar immers het genetisch probleem het „Geltungsproblem" in zich sluit.

In den laatsten tijd verschenen er twee boeken, die naar geheel verschillende methode — van modern standpunt uit — pogen willen den Israelitischen godsdienst, of wil men: de Semitische godsdiensten, te verklaren volgens de regelen van de religionsphilosophie.

Delief Nielsen gaf in 1920 zijn: Der dreieinige Gott in religionsgeschichtlicher Beleuchtung" (Berlijn). Nielsen geeft een zeer scherpzinnige historische studie; we krijgen een beeld van het handelen en wandelen, het vereenigen en het scheiden van semitische volksstammen. En van de feitenmededeeling komt hij tot het trekken van conclusies. Hij vindt ten slotte een „zielseenheid" bij de onderscheiden volken van Semitischen stam; en kan alzoo ook psychologisch verschillende gegevens verklaren.

Spengler geeft in zijn groote werk „Untergang des Abenlandes" in het derde hoofdstuk van het tweede deel, onder het opschrift: „Probleme der arabischen cultur" ook een soort Semitische godsdienstfilosofie. En hoewel het resultaat, dat hij bereikt, vrijwel hetzelfde is als dat van Nielsen, is zijn methode geheel anders. Hij stelt voorop, dat er

bij onderscheiden volksstammen „innere Notwendigkeiten" zijn, waardoor zij een bepaalden godsdienst met bepaalde nuanceeringen telkens weer terugvinden. Er is een „bestimmt geartes Seelentum", dat oorzaak is, dat de hoofdlijnen in het godsdienstig leven bij volkeren van één ras steeds weer dezelfde zijn. En uit de feiten meent hij te kunnen aantoonen, dat ook bij de Israelieten de algemeene Semitische trek wordt gevonden.

Nu is hier iets, dat minder erg is dan het lijkt. Immers ook in het raam van een geloof aan een bizondere openbaring, ook waar we steeds weer vasthouden een de inspiratie der Schrift, is er toch plaats voor dat algemeen karakteristieke, dat telkens weer ook Israels godsdienstig leven kenmerkt, en dat zeker verband houdt met het feit, dat de Israelieten Semieten waren. Maar dit „eigendommelijke" heeft allereerst betrekking op het formeele. En waar het materieele er door wordt beïnvloed, daar zien wij het zóó, dat niet de evolutionistisch opgevatte „religie" zich daar in een bepaalde ontwikkelingsfaze vertoont; maar dat God zelf datgene, wat overig was uit de ruine der kennis van Hem, opneemt, en datgene, wat zich in volksaard en karakter leende voor de openbaring, die Hij geven wil, heiligt en sanctioneert tot Zijn dienst en eere. Maar zoo zien we de dingen wel organisch — maar tegelijkertijd ook krachtens bizondere openbaring tot ons gekomen. En daarmee staan we principieel tegenover Nielsen en Spengler.

Merkwaardig in meer dan één opzicht is de strijd, die in de laatste paar jaar gevoerd wordt op het terrein van de godsdienstpsychologie. Deze wetenschap, die beoogt, het wezen der religie psychologisch na te speuren en vast te stellen, heeft vertegenwoordigers in hen, die volgens zuiver empirische methode te werk willen gaan. Een der meest overzichtelijke boeken uit deze school van den laatsten tijd, is dat van Wilh. Koepp, „Einführung in das Studium der Religions-psychologie"; een titel, die feitelijk onjuist is,

aangezien het boek alleen inleidt in de studie van de empirische godsdienstpsychologie. Koepp zegt zelf: „Alles, von der letzten bis zur ersten Stufe der Methode, musz rein empirische Erhebung sein und weiter nichts". Het zou ons te ver voeren, wanneer we pogen zouden het geheele boek van Koepp weer te geven, maar ter typeering van het onhoudbare van des schrijvers standpunt — en daarmee van het standpunt der empirische school in het algemeen — neem ik deze zinnen: met uitsluiting van dingen, die toevallig zijn bij de geconstateerde feiten, met voorbijgang van alle „Zusammenhänge auf geografischer und geschichtlicher Basis", wil Koepp „nur jene Züge zurückbehalten, in denen dann wirklich äusserlich gar nicht ableitbare innere Aehnlichkeiten immer wieder sich vorfinden". Zoo vindt hij „den wahren Typus", den „religiösen Ur- oder Höchstphaenoneem". En vanzelf komt hij zoo tot het vinden van den dieperen zin van de religie.

We merken op, dat langs den weg der empirie geen sterveling kan uitmaken, wat werkelijk wezenlijk is in alle religieuse verschijnselen. Empirie is nooit in staat de algemeen-geldigheid van een wet vast te stellen. De mechanica heeft immers in de laatste jaren zulks nog eens weer duidelijk bewezen. En wie weet welke ervaringen men opdeed met de colloïden-theorie, zal voorzichtig zijn, uit loutere waarneming een algemeene wet af te leiden. Al komt in duizend gevallen van de empirie van Koepp een bepaald karakteristicum voor, dan is het nog de vraag of in het zevenmillioenste geval de ervaring van Koepp nog dezelfde zou zijn. Daarbij komt, dat zuivere empirie van zooiets als „een dieperen zin" niet weten kan, en niet weten mag. En dat dus de poging om het einddoel te vinden al van te voren mislukt moet heeten.

Sterk onder den invloed van Wobbermin staat een andere school op het erf van de godsdienstpsychologie.

Liz. R. Winkler, gaf in zijn „Phaenomenologie und religion. Ein Beitrag zu den Prinziepiënfragen der Religions-

philosophie", een verdediging van de phaenomenologische methode van deze wetenschap. Zooals ik in m'n dissertatie trachtte aan te toonen, kan bij Wobbermin met recht gesproken worden van de methode van den „religionspsychogischen" cirkel: met de uiting naar buiten naar de ervaring der volkeren, met de ervaring der volkeren weer naar de ervaring van heden en dan het eene aan het andere getoest. Nu wil ook Winkler het geldigheidsprobleem van de religieuse ervaring ter sprake brengen en hij poogt door een „sich-hineinversetsen" in eens anders ervaring de geldighetd van eens anders religieuze beleving uit te maken. Hier heeft Winkler tendenzen, die herrinneren aan Oesterreich.

Ook deze methode heeft evenwel haar vonnis in zich. Behalve, dat zij plaats biedt voor het sterkste subjectivisme, is zij door haar „Voraussetzung" reeds veroordeeld. Immers het zal, naar men zegt, bij de godsdienstpsycologie gaan om de vaststelling van algemeen geldende wetten, van het wezen der religie, dus van wat bij de religie zijn m o e t. En nu is op den subjectieven grond van de phaenomelogische school, nimmer uit te maken, dat iets werkelijk onder de categorie van het „Seinsollende" moet worden gerangschikt. En daarmee is wel uitgemaakt, dat ook met deze methode tenslotte het beoogde doel niet wordt bereikt. Eerst wanneer men bewijzen kan, dat datgene wat subjectief geldig is, ook noodwendig gelden m o e t, komt men er verder mee. Maar dat is nimmer te bewijzen.

Speciaal de mystiek is het, die in den laatsten tijd het onderwerp is van onderscheiden studies. Ik denk hier b.v. aan het 46 pag. groote werkje van E r i c h S e e b e r g: „Zur Frage der Mystik", De methode van Seeberg heeft dit eigene, dat hij niet allereerst op filosofischen en psychologischen grond, maar op historische gronden zijn conclusies trekt. Ook al is een conclusie als die op pag. 43: religie „an sich" heeft met mystiek „nichts zu tun" wel wat heel eigenaardig, om niet te zeggen: volmaakt onjuist — toch

heeft het boekje deze verdienste, dat het aanwijst hoe er bij mystiek en rationalisme meer dan één punt van gemeenschap is. Op heldere wijze toont de schrijver de gevaren van „geschichtlose Frommigkeit" aan. Ook over het meermalen samengaan van mysticisme en sexueele excesse worden eenige waardevolle opmerkingen gemaakt.

Evenwel blijkt ook hier weer het gevaar, dat de hedendaagsche psychologie van de religie oplevert . . . Schakelt men b.v. de mystiek uit, hoe zal men dan ook maar in de verte het wezen van de religie benaderen?

Tegen het subjectivisme begint men dan ook op te komen. Wilhelm Bruhn in zijn: „Der Vernunftcharakter der Religion" (1921) wijst op de noodzakelijkheid, ook de kracht van het logisch denken te erkennen over en voor de godsdienstige belevingen. Wil Mudle beweren, dat de logica alle godsdienstige zekerheid opheft — Bruhn eischt haar recht, om tot eenige zekerheid te komen. Intusschen brengt ook Bruhn ons geen stap verder, indien van zijn standpunt uit niet erkend wordt de beteekenis van het naar de Schrift door den Heiligen Geest verlichte verstand. Immers eerst waar de Geest Gods de objectieve maatstaf aangeeft, kan van „geldende wetten" worden gesproken. Ook ons eigen denken toch werkt in zijn praemissen steeds weer subjectief en aprioristisch in onderscheiden richtingen. Maar hier is het probleem vanzelf teruggebracht tot een van filosofischen, wil men, noëtischen aard. Een eer de moderne filosofie onze kenleer aanvaardt moet zij reeds modern-af geworden zijn.

Tenslotte wijzen we nog op het reeds elders besproken geschrift van Lic. Rudolf Hermann: „Zur Frage des religionspsychologischen Experiments", een werkje dat eenvoudig van stijl — een bizondere deugd voor Duitsche literatuur over dit onderwerp — goed oriënteert in de kwesties waar het om gaat, en goede kritiek geeft. Al zal men, om het boekje te begrijpen, wel eenigermate op de hoogte moeten zijn, speciaal met Girgensohn's „Der seelische Aufbau des religiösen Lebens".

J. WATERINK.

RECENSIËN.

Korte Verklaring der H. Schrift met nieuwe vertaling. Het boek der Psalmen door **Dr A. Noordtzij.** Eerste deel, Ps. 1—70 (177 blz.) Kampen. J. H. Kok, 1923.

Het moet voor den schrijver van „Is een nieuwe vertaling van het Oude Testament noodig?" (1908) een voldoening wezen thans zelf er toe te mogen medewerken, dat in dien door hem gesignaleerden nood wordt voorzien. Weliswaar is volgens den titel der uitgave de vertaling niet de hoofdzaak. Maar ik meen te mogen zeggen dat de beteekenis van dit jongste deel evenzeer in de vertaling als in de verklaring gelegen is. De meeste psalmen zijn niet zoo „zwaar om te verstaan", als ze maar nauwkeurig en duidelijk vertaald zijn. Natuurlijk geldt deze eisch voor alle Bijbelboeken, maar bij de profeten b.v. is ook dan vaak nog een breede historische, ethnografische of in 't algemeen exegetische toelichting van noode om de bedoeling te vatten. De psalmen spreken ons meer onmiddellijk toe. Het verwondert mij dan ook niet dat de verklaring in den regel zoo kort is. Aan elken psalm worden in 't geheel gemiddeld slechts twee bladzijden gewijd.

De Schrijver spreekt allereerst in een „Ter inleiding" over lied en zang bij de Hebreën, over de religieuse waarde der psalmen, hun naam, aantal, formeele eigenaardigheden (hier miste ik de vermelding der z.g. alphabetische psalmen), bijschriften en derzelver historische waarde en eindelijk over wijze en tijd van ontstaan van onzen psalmbundel. Dan volgen vertaling en verklaring van Ps. 1—70 (waarom niet twee ps. méér, dus tot het einde van het tweede psalmboek?) en aan 't slot een lijst van de plaatsen, waar de auteur

meende tekst- of klankveranderingen te moeten aanbrengen. Het aantal daarvan bedraagt — schrik niet! — honderd-twee-en-dertig. De vraag laat zich niet onderdrukken of de verklaarbare zucht om oneffenheden in den tekst glad te strijken hier geen rol gespeeld heeft. Hier en daar zette ik althans een vraagteeken. Een recensie is echter niet de plaats om op dergelijke punten in te gaan; trouwens niet de emendaties zelf zijn medegedeeld, doch alleen de vertaling ervan. We willen dan ook slechts uitspreken, dat niet onnoodig de indruk mag gewekt alsof onze Statenvertaling zou berusten op een vrij onbetrouwbaren „grondtekst".

Ontegenzeggelijk is echter dat Prof. Noordtzij zich alle moeite heeft gegeven om de psalmen in zuiver, goed verstaanbaar Nederlandsch over te brengen en daarbij taal en stijl in overeenstemming te houden met de sfeer, waarin de psalmen zijn geboren. Elk woord is met zorg gekozen. De wijze van uitdrukking is natuurlijk, frisch, vloeiend. Het is een genot deze vertaling te lezen. Elk liefhebber van de psalmen mag er dankbaar voor zijn, ook al zal hij veel bekende en geliefde klanken — en niet alleen klanken! — moeten missen en wel eens de door mij reeds beluisterde verzuchting slaken: „wat zingen wij veel dat zóó nooit in Davids ziel geweest is". Degene van wien ik deze klacht opving had daarbij speciaal het oog op deze regels uit Ps. 68 : 3:

Een God, die zet uit menschenmin,
d' Onvruchtbren in een huisgezin,

waarvoor Noordtzij deze woorden heeft:

God voert eenzamen naar huis terug. Uit denzelfden psalm zou hieraan kunnen worden toegevoegd uit vs. 7:

Ontving zijn erfdeel eed'ler schoon
Dan sneeuw, hoe wit zij zich vertoon,
Aan Salmon ooit kon geven —

hetgeen alweder bitter weinig gemeen heeft met: (toen . . . .) sneeuwde het op den Tsalmon.

„Een gouden kleinood Davids" zal men in Prof. Noordtzij's vertaling tevergeefs zoeken, de bekende term „voorspoediglijk rijden op het woord Uwer waarheid" blijkt niet op de Schrift gegrond, ook de bundel „Om te doen gedenken" mag voortaan niet meer op een Schriftuurlijken titel bogen. De voorbeelden zijn te vermenigvuldigen. Doch liever wijs ik er op dat dit alles inderdaad geen verlies, maar winst is. Het klaarst bemerkt men dit wel aan die plaatsen, die ons nu eerst duidelijk worden, zooals Ps. 16 : 2 (S.V. : mijn goedheid raakt niet tot U ; N. : voor mij is er geen goed boven U), en 65 : 2 (S.V. : de lofzang is in stilheid tot U ; N. : U past een loflied), terwijl ook de wonderlijke uitspraak : alle vetten op aarde zullen eten en aanbidden (Ps. 22 : 30*a*) blijkt vervangen te moeten worden door : slechts voor Hem zullen zich nederbuigen alle grooten der aarde. (Hier is Prof. N.'s werk tegelijk een krachtig pleidooi voor een nieuwe Psalmberijming ; wie toch zou niet gaarne den regel „Wie vet is eet en knielt voor Isrels Heer" voor een ander geluid verwisseld zien ?

Genoeg over de vertaling. De verklaring is een model van kortheid zonder dat de duidelijkheid aan die kortheid is opgeofferd. Van sommige psalmen (b.v. 18) is de uitlegging wel wat mager, van andere is ze echter tamelijk breed opgevat (b.v. 36, 45, 51). Steeds ontvangt men een helder overzicht van den gedachtengang en een korte zielkundige analyse van den psalm.

Toch is er m.i. juist in de verklaring een tekort op te merken. Zij blijft te veel in 't subjectieve hangen. Zij laat te weinig uitkomen, dat we ook hier te doen hebben met normatieve Godsopenbaring. Wat de dichter doorleefde en bedoelde vernemen we wèl, niet of althans bijna nimmer wat de Heilige Geest hierdoor tot de Kerk aller eeuwen te zeggen heeft. M.a.w. het profetisch element komt niet tot zijn recht. De verklaring b.v. van Ps. 22 heeft dan ook beslist onder dit tekort geleden. Vlg. Hebreën 2 : 12 heeft dáár Christus zelf door David gesproken en hebben we er

dus méér in te lezen dan „wat David van zichzelf zong". Natuurlijk wordt dit door Prof. N. niet ontkend, maar hij laat er zijn exegese niet door beheerschen; ook bij Ps. 16, 47, 68, 69 treft dit gemis. Wellicht gevoelt men 't nog het scherpst bij de z.g. vloekpsalmen, liever vloekspraken of -beden. Tevergeefs heb ik gezocht naar een aanwijzing hoe wij deze hebben te beschouwen. Toch had dit in een afzonderlijke inleidende § heel goed kunnen geschieden. Wellicht moet Prof. Noordtzij's beschouwing opgemaakt worden uit zijn verklaring van Ps. 41 : 11*b*, maar hetgeen dáár gezegd wordt wekt juist een zeer onbevredigenden indruk.

Hetzelfde dient gezegd van hetgeen in de Inleiding over de historische waarde der opschriften wordt ten beste gegeven. Deze wordt door den Schrijver wel hoog aangeslagen, maar niet op principieele gronden. Dat hij dan ook sommige opschriften verwerpelijk acht, blijkt uit de behandeling van Ps. 52, 63, 69. waar de opschriften blijkbaar aan den inhoud getoetst en niet proefhoudend bevonden zijn. Of zich deze beschouwing met het gezag van Calvijn laat dekken waag ik te betwijfelen, althans het blijkt niet uit de wijze waarop Calvijn zich bij Ps. 74, 76 en 79 over dit punt uitlaat. Evenzoo doet vreemd aan de bewering, dat „de psalmen 42—72 een z.g. elohistische redactie hebben ondergaan" (blz. 15 v.). Indien dit zoo zeker is, zou men willen vragen, of wij dan niet gerechtigd zijn deze psalmen een Jahvistische redactie te laten ondergaan om zoo het oorspronkelijk Godswoord te herstellen. Of is de „Elohist" met zijn veranderingen als redacteur niet buiten zijn boekje gegaan?

Op enkele kleinigheden mogen we nog even den vinger leggen. Van een schrijver, die over een zoo welverzorgde stijl beschikt, liet zich niet een zinsbouw verwachten als we op blz. 5 aantreffen: Indien . . . . ontlokten, daar zullen we . . . beluisteren. Ook het gebruik van het woord griffie kan m.i. niet door den beugel (Ps. 45 : 2). Aan den corrector is ontgaan, dat in het opschrift van Ps. 52 Achimelech door Achitofel werd vervangen en dat blz. 150, regel 20 v. ond.

„vriendelijke" i.p.v. „vreeselijke" dingen vermeldt. Ook zal het wel niet volgens de bedoeling van den Schrijver zijn, dat reeds onmiddellijk na blz. 161—162 een herdruk van deze bladzijden verscheen.

De uitvoering is als van de reeds eerder verschenen deelen voortreffelijk. Zij draagt ertoe bij dat ook dit deel met blijdschap zal worden begroet, gaarne gelezen en veelvuldig gebruikt. De band vooral is zoo mooi als hij voor een uitgave als deze slechts wezen kan: zwart met vergulde letter, beeld van het lichtende spoor van Gods getuigenis in een donkere wereld.

Laat mij eindigen met den hartelijken wensch, dat de verschillende deelen van de „Korte Verklaring" in hetzelfde tempo en op even uitnemende wijze bewerkt als tot hiertoe elkander mogen blijven opvolgen.

Oosthem. C. J. GOSLINGA.

Los van Wellhausen! Ein Beitrag zur Neuorientiering in der alttestamentlichen Wissenschaft, von **Martin Kegel.**
Gütersloh, Bertelsmann. 1923. 70 bladz.

In eene bespreking welke ik indertijd in dit Tijdschrift gaf van König's verweer tegen Delitzsch' „Grosse Täuschung", waagde ik het den sympathieken Bonner geleerde de vriendschappelijke opmerking te maken dat er in het verwijt van Gunkel als zou hij aan Delitzsch' groven aanval op het Oude Testament schuld hebben, toch meer waarheid lag dan hij zelf meende, echter in anderen zin dan Gunkel bedoelde. Ik wees daartoe op de positie welke door König wordt ingenomen tegenover de litterarische kritiek op het O. T. zooals die met name in de school van Wellhausen wordt uitgeoefend. In deze kritiek ligt mijns inziens de bron waaruit de schandelijke velleïteit van Delitzsch is ontsprongen.

Zoo denkt ook Martin Kegel er over, de geharnaste bestrijder van de Welhausensche Pentateuch-hypothese, over

wiens twee geschriften over de reformatie van Josia en die van Ezra ik eveneens in dit Tijdschrift uitvoerig heb gehandeld. Ook hij schrijft het optreden van Delitzsch op de rekening van Wellhausen en van de litterarische kritiek die onder Wellhausen's auspiciën op het O. T. is en nog wordt uitgeoefend. En daarom klinkt in zijn geschrift waarvan de titel hierboven staat afgedrukt het besliste parool: „Los van Wellhausen!"

Daarmede kunnen wij van harte instemmen. Het verblijdt ons dat het ook zoo duidelijk, krachtig en onomwonden wordt gezegd. De betoovering van het Wellhausenianisme heeft nu lang genoeg geduurd; het is hoog tijd dat daar radikaal en voor goed mede gebroken wordt.

Kegel getroost zich de moeite nog eens duidelijk en breedvoerig aan te toonen waarom de O. T. wetenschap van Wellhausen absoluut moet worden losgemaakt. In de eerste plaats wijst hij daartoe op de Hegeliaansch—Vatkesche philosophische grondslagen waarop Wellhansen's constructie van Israëls geschiedenis rust. In de tweede plaats toont hij de methodische fouten aan, die Wellhausen begaat ten einde toch maar de O. T. gegevens met zijne eigene constructies in overeenstemming te brengen. In de derde plaats doet hij eene poging om — met erkenning van Wellhausen's wezenlijke verdiensten — diens beteekenis voor de O. T. wetenschap, welke schromelijk is overschat, tot de juiste proporties terug te brengen. Terwijl hij besluit met te wijzen op de verschillende factoren die zich in de laatste jaren hebben doen gelden om eene verlossing der O. T. wetenschap van Wellhausen's invloed te bewerken, gelijk ik dat meermalen in verschillende publicaties, ook in dit Tijdschrift heb gedaan.

Met dit alles gaan wij onzerzijds volgaarne accoord, en erkennen volmondig de verdienstelijke wijze waarop Kegel de bezwaren tegen Wellhausen in het licht stelt. Op één enkel punt moge daarbij bizondere nadruk vallen. Het is bekend hoe onzerzijds steeds tegen de voorstellingen der Wellhausensche school is geprotesteerd, wijl ze onder de

termen van omwerking of retoucheering van het ware historiebeeld aan de boeken des O. T. feitelijk niet anders dan eene vervalsching van de geschiedkundige waarheid toedichtten. Welnu, hierin valt ons Kegel geheel bij; hij aarzelt niet het woord „Fälschung" te gebruiken en verklaart dat het, indien Wellhausen c. s. gelijk hadden met hunne theorie omtrent het ontstaan b.v. van Deuteronomium en den Priestercodex, met zijne achting voor uitgebreide stukken van het O. T. gedaan zou zijn. Wat Delitzsch gedaan heeft, is dan ook in wezen niet veel anders dan in rauwe termen zeggen wat Wellhausen en de zijnen allang in allerlei fraai-klinkende en daardoor voor velen misleidende woorden hadden verkondigd. Delitzsch heeft, zoo zegt hij, de menschen wakker geschud, hun de oogen geopend voor wat eigenlijk de onder Wellhausen's bekoring verkeerende O. T. wetenschap van het Oude Testament maakte!

De groote waardeering voor wat Kegel biedt, mag mij echter niet weerhouden te wijzen op een zeer belangrijk en principieel verschil dat tusschen hem en ons bestaat. Duidelijk en beslist verklaart hij dat het wetenschappelijk onderzoek van het O. T. niet mag uitgaan van de erkenning dezer boeken als op bovennatuurlijke wijze geopenbaard, door God geïnspireerd. Ook wie in het O. T. de werking van den Goddelijken Geest erkent moet, zoo zegt hij, deze geschriften voor wat hun ontstaan en overlevering betreft als een *menschelijk* boek beschouwen en ze naar denzelfden maatstaf beoordeelen als elk ander boek. Daarin kunnen wij het met hem onmogelijk eens zijn. Voor de lezers van ons Tijdschrift behoeft dat geen betoog. Voor Kegel zelf zou vermoedelijk wel breedere toelichting van ons standpunt noodig zijn, maar in een recensie kan deze bezwaarlijk gegeven worden. Daarom laten we het bij het constateeren van dit verschil; dat echter geen beletsel is om de lezing van dit geschrift met allen aandrang aan te bevelen.

G. CH. AALDERS.

Tijdtafel van de geschiedenis des vaderlands in drie leerkringen door H. Lankamp, drie en dertigste druk.
P. Noordhof, Groningen. f 0.20.

Geschiedenis des Vaderlands, eenvoudige lessen voor de Christelijke Scholen door **D. Wouters** en **J. Hoogwerf**, voor het vijfde of zesde leerjaar, twee deeltjes.
P. Noordhof, Groningen, geïllustreerd door Tjeerd Bottema, f 1.80.

Vragen en opgaven behoorende bij de geschiedenis des vaderlands.
P. Noordhof, Groningen, f 0.40.

Jaartallen behoorende bij de geschiedenis des vaderlands.
P. Noordhof, Groningen, f 0.40.

Het onderwijs in de geschiedenis des vaderlands op de christelijke volksschool door D. Wouters en J. Hoogwerf.
P. Noordhof te Groningen.

Lankamp's tijdtafel behoef ik niet meer aan te bevelen. De drie en dertigste druk getuigt voor dit leerboekje; 't behoort bij zijn overbekende en veel geprezen en gebruikte Handleiding. Volkomen ben ik het met den schrijver eens dat naast een principiëele behandeling van onze historie ook een aantal goede noties in het geheugen dient te worden vastgelegd. Het aantal moet groeien met de jaren. De drie leerkringen (zoo moet immers op pag. 4 regel drie worden gecorrigeerd) zijn door afzonderlijke plaatsing en door verschillende lettertypen voor den leerling duidelijk te onderscheiden.

Wat de geschiedenis des vaderlands van Wouters en Hoogwerf, met de vragen en opgaven en het jaartallen-boekje betreft, ik heb alle deze boekjes gelezen, geheel en al en dit niet als een *corvée*, maar met genot; om te leeren; om

er veel en velerlei uit te leeren. Onze kinderen leven toch in een heerlijken tijd! Mooie, wonder mooie lesjes, eindigende in versjes, die kort in poëzie samenvatten den inhoud! Niet om mee te spotten! Die versjes houden geen kreupelrijm in! De samenstellers behoeven zich niet te verontschuldigen over die gedichtjes. En dan de illustratiën: gekleurde en donkere! Ook die rekenen met de historische gegevens. Wat een hulpmiddelen voor de kinderen! Hoe boeiend en bindend! De beschrijving zelf is boven mijn lof. In margine staat het in mijn recensie-exemplaar vol van teekens, uitroep-teekens. Onderhoudend, practisch, practisch vroom is het geheel beschreven.

Ook kritisch! Ik lees een opmerking tegen den geest van Rousseau; geen Emile wordt genoemd, doch wie anders bedoeld als de auteur opmerkt: Zouden we nu nog zingen van die gespierde „*braven*", zoo eenvoudig „en zoo vrij"? Deze vraag sluit § 3: *nadere kennismaking met de Germanen.*

Telkens worden bepaalde spreekwijzen en woorden uit de taalschat van ons volk verklaard in hun historisch ontstaan; bijv. klaploopen in les 19.

Nimmer kinderachtig! Vaak kinderlijk eenvoudig!

Aangrijpend is de korte opmerking over wat aanleiding gaf tot de bekeering van De Coligny.

Uitnemend is de beschrijving van de Revolutie!

Qui nimis probat, nihil probat: die te veel zegt zegt niets! Daarom weten deze paedagogen ook te wijzen op het goede dat ons gewerd uit Napoleon's dagen!

Ook de Zendingsgeschiedenis vindt hier hare plaats.

Kostelijk zijn de weinige woorden aan de Afscheiding gewijd!

Zelfs wordt niet vergeten te herinneren dat de uitvinder van de verbetering door het Morse-stelsel bij de telegrafie ingevoerd den dank daarvoor aan God bracht, door dit eerste telegram: *dat heeft God gedaan!*

Marconi was een *Waldenzer!* Hoe goed deze bizonderheid niet te vergeten.

En dan de herinnering aan het heerlijk woord van onze Koningin aan den voet van Coligny's standbeeld gesproken: *Christus vóór alles: Christ avant tout!*

Alva's kasteel een Bijbeldepôt voor Spanje!

De tegenhanger van Voltaire's huis Bijbeldepôt voor Frankrijk!

De eerste mededeeling is hier niet vergeten!

Het besluit vormt een wonderschoone peroratie!

Ik mag van de veronderstelling uitgaan dat gemeend is: *voor op- en aanmerkingen houden wij ons aanbevolen*, gelijk het luidt in *vragen en opgaven*.

Zou het niet gewenscht zijn om Bonifatius, altijd gelijk te schrijven, dus of met een *t*, of met een *c*. Concistoriën worde liever met een *s* geschreven, bl, 135. Moet het niet *victualiën* zijn in plaats van *victulatie*, bl. 147, eerste deeltje. Bladzijde 133, tweede regel van boven moet worden gelezen: maar dan moest Willem ....

Ik weet niet of wel blijkt dat Ds De Liefde *niet Hervormd* was, bl. 135, tweede deeltje; eveneens wil ik herinneren dat *Ds Otto Gerhard Heldring* niet predikant te *Zetten* was maar in het veel kleinere *Hemmen*. De Heldringsgestichten verrezen in Zetten.

Boekjes nu als deze zullen hun weg wel vinden voor het gebruik in scholen, maar ze moeten ook in de bibliotheken van onze knapen-vereenigingen, en niet het minst in die der gezinnen. Ouders en kinderen behoeven zich niet te schamen er naar te grijpen. In onze christelijke gezinnen moeten ze voorhanden zijn. Vele jongelieden zullen er ouder geworden nog graag weer eens in lezen en zoo blijven de voornaamste feiten uit de vaderlandsche geschiedenis er in.

Het jaartallen-boekje geïllustreerd door R. Dory is alleraardigst en kan de kinderen van den eersten leerkring boeien en de Rijks-wittebroodkaart is op haar plaats; terwijl klaar blijkt uit de opgave der: *goede woorden* van uitstekende

Godsmannen en vrouwen dat het uit-het-hoofd-leeren niet meer in den ban is.

Eindelijk zijn de *overdrukken* uit het Christelijk Schoolblad enz. den *overdruk* wel waard.

Het artikel van *D. Wouters* is niet voor kinderen in de wijsheid bestemd maar voor lieden die historie willen studeeren en zij die haar moeten doceeren kunnen dat ook nog wel lezen, misschien met groot profijt!

Van het artikel van *J. Hoogwerf* geldt hetzelfde!

Deze mannen bewijzen te zijn mannen van de theorie en van de praktijk! Wat leven wij in een bevoorrechten tijd! Kijk deze uitgaven van P. Noordhof eens in en vraag dan: hoe zullen wij en onze kinderen den Heere Zijne weldaden ook aan onze scholen bewezen vergelden? Ik meen door te luisteren naar het woord: *weest dankbaar!*

G. KEIZER.

Een onhoudbaar standpunt, door **Js. van der Linden,** Em. Pred. der Geref. Kerk te 's Gravenhage, bij Js. Bootsma.

Met groot genot las ik de brochure „Heeft de christelijke gereformeerde kerk recht van bestaan" ? een vraag beantwoord door Ds Js. van der Linden; met geen mindere voldoening nam ik kennis van dit geschriftje, dat terugslaat op Ds Janssen's: „voor waarheid en recht." De toon is een weinig scherper dan in de eerste brochure, doch vergelijk daarmede eens de wijze waarop Ds. Janssen schreef en anderen uit zijn kring spreken. De ruzieachtige manier waarop Ds Janssen in zijn brochure optrad zal wel op haar rekening hebben dat Ds Js van der Linden met een tikje van ironie schrijft. Historisch orienteert ook deze brochure weer zoo goed. En die orientatie hebben wij noodig. De grofheden van vele Christelijke Gereformeerden in hun oordeel over ons, kunnen onze Kerken niet schaden. Wat een Ds Sluijter durft beweren en de wijze

waarop een Ds Janssen over onze Kerken durft schrijven schaadt niet ons maar is kwaad voor die mannen zelf. Beleedigende grofheden kunnen nimmer vergoeden wat aan argumentatie te kort schiet. Lees ik Paulus' brieven dan treft mij de hooge ernst waarmede hij zoo vaak en zoo veel getuigt tegen het oordeelen van anderen en tegen de wijze waarop dit geschiedt. Indien wij ons zelven oordeelden, zoo zouden wij niet geoordeeld worden. Meenen dan deze mannen, die zulk een grof beleedigend oordeel over onze Kerken en het leven in het midden daarvan vellen, dat wij niets hebben gemerkt van de motieven en beweegredenen die hier en daar telkens weer enkelingen of groepjes bewegen om van ons heen te gaan? Meenen zij dat ons dan geheel en al ontbreekt de gave om de geesten te onderscheiden? Laten wij maar geen namen en feiten noemen, *zij* kunnen nog beter weten dan het ons bekend is om welke redenen deze of gene handelde, gelijk hij deed. Die ons en hen zal oordeelen is God! Ik vrage: is de geest des zelfbehagens uit God? Mag een Christen zich zelven zoeken te behagen, vóór alles en boven alles? Mag de inhoud van eens Christens daden, woorden, geschriften zijn in de eerste plaats zich zelf, in de tweede plaats nog eens zich zelf, in de derde plaats weer zich zelf? Is dit naar Gods Woord, al zoekt men zich zelve ook in woorden, die op den klank af gelijken op woorden Gods? De verdachtmaking is een gevaarlijk wapen, niet uit het tuighuis der Schrift. Ons zijn die mannen lief onder de Christelijke Gereformeerden, die in zich den drang voelen naar éénheid met al de Gereformeerden. In hen leeft de geest van de vaders der Afscheiding. Wij zullen elkander vroeg of laat weer vinden. Wij verkeeren onder het gescheiden leven van hen niet lijdelijk, maar toch bidden wij den Heere dat Hij ons leere wachten. De brochures van Ds Joh. van der Linden zullen zeker haar werk doen. Door zoo te schrijven naar inhoud en vorm wordt de vereeniging met de Christelijke Gereformeerden het meest bevorderd. Daardoor wordt de atmosfeer gezuiverd. Zoo treden gevoels-

argumenten op den achtergrond en worden de beginselen blootgelegd waarnaar wij moeten handelen om tot eenheid te komen. Dan zullen zeker de partijgangers en zij die door ongoddelijke motieven werden geleid nog verder van ons worden gedreven. Dit zou ons spijten om hunnentwille, doch dit kan niet dan in het belang zijn der eenheid, die wij voorstaan. Die niet van ons zijn zullen heengaan. Dit is goed ook! Israël heeft immer veel schade gehad van degenen die niet van Israël waren, maar om allerlei motieven medetrokken en door allerlei oorzaak nog in het midden van Israël woonden. Trots goed en trots kwaad gerucht willen wij bidden en streven om tot de vereeniging van alle de Gereformeerden te komen. Wij wenschen niet samen te wonen met hen die zich Gereformeerd *noemen*, doch met hen alleen die het *zijn*.

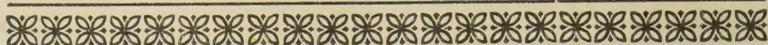
Het is een opmerkelijk doch zeer gunstig verschijnsel dat Ds Joh. van der Linden's brochures bij duizendtallen worden verkocht en door tienduizenden worden gelezen. De Christelijke Gereformeerden schijnen het niet te willen gelooven, doch zij mogen zich er van verzekerd houden dat wij hen, hoe smadelijk zij ons veelal bejegenen, liefhebben en zullen blijven liefhebben. De drang dezer liefde deed Ds Joh. van der Linden schrijven. Deze liefde dringt de duizenden om hem te lezen. Deze liefde overwinne bij vele Christelijke Gereformeerden den weerzin dien zij immer nog blijven voeden!

G. KEIZER.

Kerkkalender 1924, onder leiding van Prof. Dr T. Hoekstra, Ds R. E. van Arkel en Dr J. Waterink. Uitgeversmaatschappij Gebr. Zomer & Keuning, Wageningen. Prijs f 1.95.

Deze Kerkkalender handhaaft zich op het peil, waarop hij verleden jaar zich aanstonds wist te plaatsen. Bizonder mooi vind ik ditmaal de foto van den sympathteken Amerikaan, Dr Beets, die dit jaar op onze Generale Synode tegenwoordig was.

G. CH. AALDERS.

ONTVANGEN BOEKEN.

Verdieping en belijning.

K. ter Beeke. Rekenen en Wiskunde.

Dr. F. J. J. Buytendijk. Beschouwingen over enkele moderne opvoedkundige denkbeelden.

W. Vegter. Nuttige en fraaie handwerken.

P. Oosterlee. Orde en tucht. Beloonen en straffen.

F. Eringa. Toezicht, examen en bevoegdheden.

W. Jansen, Dr. A. S. Kan, D. Jansen. Staat Gemeente, besturen en gebouwen.

W. G. van de Hulst. Samenvatting en Slotwoord.

Groningen. P. Noordhoff.

Dr. S. O. Los. Beginselen van de Karakterkunde. Tweede deel. Eerste stuk.

Amsterdam. Drukkerij Holland 1923.

Dr. P. J. Kromsigt. Gereformeerd of Ethisch.

Wageningen. H. Veenman en Zonen. 1923.

Dr. A. W. Aussems. Het herhaalde Moederschap.

S. B. V. en E. v. B. De liefde overwint alles.

's Hertogenbosch. Geert Grootegenootschap. Mariënberg. 1923.

A. J. Mulder. Jubelzang. Muziek van Anth. van der Horst.

Amsterdam. W. ten Have. 1923.

Dr. J. G. Geelkerken. Berijmde Schriftgedeelten of Schriftuurlijke Kerkliederen.

Rotterdam. Drukkerij Libertas 1923.

J. Veldkamp en K. de Boer. Kun je nog zingen, zing dan mee. Tekstboekje.

Groningen. P. Noordhoff. 1923.